

MOGOL HUKUKU (*)

Prof. A. Riasanowsky

Harbin (Çin) Hukuk Fakültesi Dekanı

Bu makalede üç başlıca Moğol ırkının Hukuk Tarihi bakımından kısa bir icmalini arz etmek isteriz: Bunlar asıl Moğollar, Buruklar ve Kalmuklardır.

A: Asıl manasında; Öz Moğol Hukuku

Moğol Hukuk Tarihini, bunun göstermiş olduğu mahiyete göre aşağıda sayılan dört kısma bölebiliriz:

I — Cengiz Hanın ve halefleri zamanının *Genel Moğol Hukuku*.

II — Moğolistanın *Ulusal ve Yerli Hukuku*.

III — Çinden alınan *Umumi Hukuk*.

IV — Dış Moğolistanın *Muhtar Hukuku*.

Tarih sırasına göre aşağı yukarı birinci devre onüç ve ondördüncü asırları kaplar; ikincisi 15, 16, 17 inci asırlarla 18 inci asrın bir kısmını kaplar (1789 nizamına kadar). Üçüncüsü 1789 dan 1911 yılına varır ve dördüncüsü 1911 den başlar.

BİRİNCİ DEVRE

(13 ve 14 üncü asırlar).

Arazi: — Cengiz Han tarafından kurulan büyük Moğol İmparatorluğunun (1) hükmettiği yerler çok geniştir: o zaman bilinen

(*) Bulletin Trimestriel de la Société de Législation comparée, 1937. No. 3. sah. 237.

(1) Cengiz Hanın kurduğu Hakanlık, ki bir Türk Devletidir, bütün Oğuz ve Çağatay, Noğay ve Kıpçak ile Kunların beraberce kurdukları bir el idi. (Çevirenin notu).

dünyanın yarısını kaplamakta idi. İmparatorluğun en büyük olduğu zaman Mengü Hanın saltanatına tesadüf eder: O vakıtlar Asiya'nın en büyük kısmına (yani şimalin en uzak yerleri, Japon, Kore, Tibet, Hint ile Arabistandan başka her yerini;) ve doğu ile cenub Avrupasının da en büyük parçasına hükmetmekte idi.

Mengü (Münke) Hanın ölümünden sonra, 1260 yılında Cengiz Hanın torunlarından Kubilay yüce Kaan (Hakan) seçildi. Bu seçim büyük Kurultay toplanmadan Çinde, Tayfunkta, kendisine tâbi bulunan başlıca beyler tarafından yapıldı. Bu vak'a batı dirliklerinin kopmasına ve büyük Hakanlığın yavaş yavaş daha serbest olan Moğol Hanlıklarına ayrılmasına sebep oldu: İran, Çağatay ve Kıpçak padişahlıkları böylelikle meydana geldi. Kubilay Han Koreyi, Güney Tibeti ve Hindin bir kısmını fethettiği halde - Batıdaki Uluslarca erkinin, yani kudretinin tanınmasından dolayı - büyük Moğol devletinin yalnız adda Hakanı kaldı.

1368 de, Çinde kurmuş olduğu *Yuan* hanedanının düşmesine kadar gerek kendinin ve gerek haleflerinin saltanatı bütün Çine, Moğolistan ve başka bazı komşu yerlere yayılmış oldu (1)

Ahali. — Moğollar hiç bir zaman çok kalabalık bir millet olmadılar, ve büyük Moğol Hakanlarının ahalisinin her zaman küçük bir kısmından ibaret kaldılar. Şimdiki mevcutları ikibuçuk ilâ üç milyon arası olabilir ve büyük Hakanlık zamanında bile bu sayıdan fazla buldukları şüphelidir. (*Maiski* ikibuçuk milyon tahmin ediyor).

Münke Hanın saltanatı devrinde, Hakanlığın bütün nüfusu yüz milyonu aştı. Orduda bile Moğollar azlık bulundular. Moğol ordularının en büyük kısmı fetholunmuş arazi halkının teşkil ettikleri fakat başlarında Moğol ve Türk Beyleri bulunan bölüklerden ibaretti. Rusya ve Avrupaya karşı *Batu*'nun cengi esnasında Moğollar bütün kuvvetlerin ancak üçte birinden dörtte birine kadar bir yekûn teşkil etmekte idiler (2).

İçtimaî bakımdan büyük Hakanlığın Moğolları iki sınıfa bölünmüşlerdi. Ak-kemik yahut kibarlar: Han zadeler, Ulus beyleri,

(1) Batı Hanlarının bazıları zaman zaman siyasi sebeplerle Büyük Kaanı tanımış oldular; işte Cengiz oğullarından bir kısmı Altın Ordu Kaanı Urusun kudretine tâbi bulunurlar iken, İran Şahı Gazan Han gibi diğerleri bundan içtinap ettiler. Fakat bu hal hiç bir zaman imparatorluğun birliğini yeniden kurmuş olmadı.

(2) Meselâ Plano Carpini Batunun ordusunu 160.000 i Moğol olan 600.000 kişiden ibaret sayıyor.

Bekler ve Mirzalar. Kara-kemik yahut aşağı takım: Satıcılar, işçiler, çiftçiler, askerler ve tutsaklar.

Yaşama vasıtaları cenk, av ile çobanlık idi. Din bakımından o zamanın Moğolları «Şamani» idiler yani Tabiat kuvvetlerine ve bu kuvvetlerin harici tezahürlerine taparlardı.

Âmme kudreti. — Moğol İmparatorluğunun içtimai ve siyasi teşkilâtı soy (klan) aslına dayanırdı. Devletin başında istibdatla hüküm süren bir Hakan, (büyük Kaan) bulunurdu. İşbu Hakanın soyu, «Cengiz Hanın Altın Soyu», hükümeti elinde tutardı. Hana en yakın olan soy ferdleri Ulus beyleri olurlar ve fetholunan ahali üzerine hüküm sürerlerdi. Cengiz Han kendisi Kaanlığı dirliklere ayırmıştı, ve bu dirlikleri oğullarına taksim etmişti. İşbu dirliklerin başında kurultayca seçilen Yüce Kaan bulunurdu. Bunun yapabileceğini yalnız Türe önleyebilirdi. Dirlik sahibi Hanların buyurukları altında olan yerler üzerinde, büyük Kaan'ın bütün İmparatorlukta olduğu kadar kudretleri vardı. Fakat bu şart ile ki salâhiyetleri bir dereceye kadar Hakanınki ile mahdut idi. Bu mahdudiyet Büyük İmparatorluğun bölünmesinden sonra kalmadı (1).

Fakat Türe ile birlikte önemi en çok olan meseleler - gene Türeye göre - Kurultayda, erk sahibi Han ile Beylerin yerleri bulunan toplantıda, yani Seim meclisinde görülürdü. İşbu kurulun her ne kadar ancak istişari bir reyî, Danış Oyu var idiyse de Türece kıymeti çok büyük idi. Bu nokta da Büyük İmparatorluğun Hakanın öz edi ve mali telâkki edilmediğini fakat bütün soyunun müşterek bir kalığı (mirası) sayıldığını ve en önemli kararların ancak Kurultaya danışıldıktan sonra verildiğini gösterir.

Hukuk Dergileri. — Devrin başlıca kanunu Cengiz Hanın, git gide başka Hanların nizamları ve buyuruklarının kabarttığı, Uluğ Yasası idi. Cengiz yasası, 1318 yılına doğru neşredildi. Onüç ve on-dördüncü asırda bütün Yüce Kaanlık içinde ve bunun bölünmüş olduğu her devlette itibarı ve kuvveti vardı.

Fakat Cengiz yasasının muhatapları her vakit Moğollarla bunlar gibi göçebelikle yaşayan başka yurtdaş milletler olup (2) buralarda oturan çiftçi halka hiç bir zaman emretmedi. (Meselâ Çin, İran ve Rusyanın yerli ehalişi gibi).

(1) Plano Carpini. - Moğol Tarihi. - Rusça tercümesi S. 23 - 24 (1911).

(2) Müellifin ifadesinden de istidlâl edildiğine göre bu göçebelikle yaşayan yurtdaş diğer milletler ancak Oğuzlarla Kunlar, Tatarlarla Kalmuk ve Kazaklar gibi kardeş Türk boyları olabilirdi. (Çeviren).

İdare. — Cengiz Hanın muasırlarından Menhun (yahut Kaohun) şunları yazmaktadır: «Çin soyguncuları, yani Şimal Çinlilere hükmeden Çin sülâlesi gibi Tatarlar da - yani Moğollar da (1) - aralarında Minlu-şan-ku (nazır) ve Lin-Çao-yu-Şiang (idareci başı) ile sağ sol Pin-Kang (müdür) sanlarını kullandılar, ve başka işlerle urunlar da almış oldular. Bunlarla birlikte vezirler (Tay-şi) ile baş kumandanlar (Yuan-Şay) ve tefrik olunsunlar diye üzerlerinde altından yapılmış Pay-Çe adında farik bir alâmet taşıyan başka memurlar da atanmış oldu». (2)

Fazla olarak başka menbalardan öğrendiğimize göre Ogoday Han ile Minke Hanın saltanatları zamanında resmî hizmetlerin nizamları yapıldı, bazı nezaretler (bakanlıklar) kuruldu ve idarenin ayrı ayrı kısımlarına ilişikleri olan bir takım Tüzükler yasandı.

Medenî Hukuk. — Eski Moğolların toprağın ferdi benimsenmesini ve umumiyetle bütün gayrimenkullerin elden ele geçmesini bildikleri yoktu. Göründüğüne bakılacak olursa ziraatı da bilmezlerdi. Memleket, soyun veya boyun ortaklama kullanmasına yarar ve yalnız av ile göçebe çobanlığa hizmet ederdi. Bununla beraber medenî kanunlar epeyi ilerlemiş bulundular. (Uluğ Yasanın, beşinci bölgesüne bakınız). Moğollar ata soyu rejimi altında yaşamakta idiler; kadın çokluğu ve dıştan evlenme ile ata, yani kocanın bütün arda (çadır) halkı üzerine kuvvetli kudreti vardı. Bununla beraber ana soyu, yani sop rejimi zamanlarının bazı bakıyeleri vardı. Bir kadın hepsinin en büyüğü telâkki edilirdi; baş kadın olurdu. Evlenmede karının fiatı - kalım olarak - soydaşlarına ödenmesi ile alınırdı. Kocanın büyük kudretine rağmen, arda - çadır - içinde kadının vaziyeti pek kötü değildi. Kocasının yolculuğu zamanında veyahut dul kaldıktan sonra, baş kadın evi ve çocukları idare eder, ardanın işlerine bakardı ve ehemmiyetli bir yer işgal ederdi. (Yasa, Bölge 19, Madde 14).

Moğolun varisleri, - Kadından olsun, cariyeden olsun, - oğulları idi; büyük oğlu öbürlerinden çok mal alırdı ve en küçüğü de ocak bekçisi olarak kalırdı. Yani atasının ev eşyasını ve kendi anası

(1) Burada Menhunun ifadesini - zikredilen menba Tatarlar tabirini kullanıyor - Riyazanowski'nin düzeltmeye kalkışması her halde biraz tuhaf oluyor. Demek Cengiz Hana muasır bulunanlara göre Moğollar, yahut Kaan sülâlesi Tatarlardan ve Türklerden sayılmak gerekti. Bunun doğru olması pek yerindedir. (Çeviren).

(2) Vasillyef. Orta Asyanın Doğu Parçasının tarih ve Arkeolojisi. Rus Arşiv Cemiyetinin neşriyatı: Doğu Bölümü; 1859, Cilt. 4, Sah. 229.

müstesna olmak üzere, kadınları ile cariyelerini alırdı; kendisi kullanılmak veyahut başkaları ile evlendirebilmek hakkı ile atasının çadırı halkına, ve tutsak olsun, özgen olsun, evdeki analarına saltıkca sahip olurdu. (Yasa, bölge 21-34-35; Marko Polo ve Rubraquis, Plano Carpini).

Ceza Hukuku. — Uluğ Yasanın ceza sistemi çok sade idi; ceza Türesinde belli olan bir kaç türlü suçta karşı tatbik edilen üç türlü ceza vardı:

Ölüm, sopa ile dövme ve sürgün. Bu çağda geçen ceza törüleri pek sert olmakla dikkate değerlerdi. En başlıcası ve fazlaca cari olanı ölümdü.

Yasada ölüm cezası Hanın kudretini ve askerî nizamların yerine gelmesini korumak için kullanılırdı. Hem de öldürme, (katil) ve mühim sirkatler, (Oğruluk) ile sodomculuk gibi bazı büyük suçlarla tasarlanmış yalan söylemek yahut suya ve göl üzerine işemek gibi kutsal sayılan suçlar için de tatbik edilirdi.

Bununla beraber, uluğ yasa ölüm cezasına ciziyenin değişilmesini kabul etmekte idi ve - ceza olarak - suçlunun bir yeri kesilmesi (üzüv tatili) malum değildi.

Mahkeme Teşkilâtı. — Mahkeme teşkilâtı henüz nüve halinde idi. Cengiz Han baş yargıç sanını ortaya koydu ve haleflerinden birisi bütün kavga ve iddiaların Kaanın önünde duruşulacağını irade etti. Fakat bu mahkeme usulünün adli bir mahiyetten ziyade idarî bir hususiyeti vardı. Mahkemenin belli bir teşkilâtı ve adli usulü muhakemat kaideleri - türeleri - mevcut sayılmazdı. Pek ehemmiyetli vakalar baş yargıç tarafından hallolunur ve müttehimin (suçlayanın) kendisi hâkim olabilirdi. Daha az önemi olan hususlar idarî kararlarla hallonurdu. Bir çok vakalarda da, *cürmü meşhut halinde* Moğollar hükimden geçmeksizin, zamanın taassuplu ve kıyası türelerine göre mücrimi öz kendileri cezalandırmak hakkını cemaat veyahut kabiledede görürlerdi.

İKİNCİ DEVRE

(15 - 16 - 17 inci asırlarla 18 inci asrın bir kısmı).

Arazi. — Bu devre zarfında Moğol arazisi oldukça küçüldü ve öz Moğolistandan başka temsiledilmiş yahut akraba sayılmış kabilelerin erazisine inhisar etti. (Meselâ Bargı-Buryahlar, Altay-Kalmuklar, Uryangahlar gibi...) Hem bu mahdut topraklar bir

kül teşkil etmeyip üç ayrı parçaya bölünmüştü: İç Moğolistan (veya Cenubi Moğolistan), Halka yahut Şimal - Doğu Moğolistanı ve Cungari, başkaca Batı Moğolistanı.

Ahali. — Nufusun büyük ekseriyetini Moğol kabileleri teşkil ederlerdi: Cenup Moğolistanında Khahar ve Tümert'ler gibi ... Şimal (Doğu) Moğolistanında Halka ve Dürbetler gibi ve Batı Moğolistanında Horus, Torğut, Hoskatlarla Khohatlar gibi... Bunlar arasında Çerkesler, Sartlar ve Çinlilere benzer aynı asıldan olmıyan bir takım ahali yaşamakta idi. Bu sonuncuların sayısı işbu devrenin nihayetine doğru fevkalâde fazlalaştı.

Başlıca meşguliyet hayvan güdümü idi. Din, onaltıncı asrın sonlarına doğru *Dalay-Lama*'ya tâbi bir Budistliğe dönmüştür ki bu son şeklinde çok yayılmış bir hal aldı. Bu zamanın Moğolları üç kısma ayrılmıştır: Dirlik sahibi Beyler, halk ve papazlar. Bununla beraber orta sınıf o vakit mevcut idi: Tarhanlar, küçük dirlik sahiplerine mensup olanlarla askeri bazı rütbelere, gibi.

Âmme Kudreti. — İlk önce Kara Kurumda bulunan Yüce Kaan bütün Moğolistanın hükümdarı idi. Fakat Çine karşı muharebelerde bir kaç kere mağlup olması nufuzunu çok azalttı. 1402 yılında Golçı Han Yuan sülâlesinin adını eski ismi olan Tadan ile tebdil edip bu akıtle Çinde her türlü iddiadan ve Çin hükümdarlığından vaz geçtiğini ortaya bildirdi. Sonraları 1453 te ölen Esen Han ve yahut 1544 te ölmüş olan Dayan Han gibi bazı büyük kimseler Moğol birliğini yeniden iade etmiş olsalar da artık bu birlik çok devam etmemiş ve Dayan Han bütün Moğol aleminin son Kaanı olmuştur. Bunun vefatından sonra Moğolstanda derebeylik ve dirlik usulleri kesin olarak galebe çalmışlar ve böylece Moğol ellerinin, gerçek olsun hattâ yalnız adla olsun bir hükümdarı bulunması kabil olmamıştır.

Şimal Moğolistanında Beylerin dirlikleri üç Han tarafından hüküm edilen üç oymak teşkil ederlerdi. Bunlar, Tuştı, Çeçen ve Yasaktu Hanları diye anılırdı. Bunların ekseriya müşterek bir düşmana karşı koymak veya taarruz etmek için birleştikleri olurdu. Her halde birleşmelerinde âmil olan menfaatlerin ittihadı idi. Batı Moğolları - ki Derbent Hoyratları diye anılırlardı - dahi onbeş ve 17 inci asırda olduğu gibi bazı kere birlikler kurarlardı. Dört Hoyratın birliği de böyle bir genel menfaate dayanırdı (1). Hattâ daha geniş ittifaklar bile daha seyrek olarak görüldü:

(1) Müşterek bir düşmana saldırmak, yahut ondan sakınmak gibi...

İşte 1640 senesinde Doğu ile Batı Moğollarının yani «kırkdört» boyun birleşmesi gibi... Fakat böyle ittifaklar muvakkat, ve dayanmaz idi, onları meydana getiren gaye ister elde edilmiş olsun, ister aralarında çıkan kavgalar onları ayırmış olsun: Zaten bu ittifakların içinde bile muhtelif Beylerin en geniş bir iş salâhiyetleri olurdu.

Cengiz Hanın torunları Han, Cinong (Veliaht), Hon-taycı (bir kaç ulusun Hanı) ve Taycı (Bey) adları ile anılmakta idiler. Bu unvanlar, Cengiz sülâlesinden olmadıkları halde Batı Moğollarınca da aynı ile kabul olundu ve onların Ulus Beyleri Cengizin torunları olmadığına bakılmıyarak buralarda da kullanıldı.

17 inci asrın ilk yarısında Güney Moğolistanı Çin tarafından istilâ edilmiştir. 1691 de Şimal Moğolistanı ve - 1757 de Batı Moğolistanı da aynı neticeye uğramıştır. O zamandan beri Çin Hakanı bütün Moğolistanın da büyük Kaanı olmuştur.

Hukuk Dergileri. — Bu çağın başlıca kanun mecmuaları ve daha doğru bir tabirle ürfi hukuk mecelleleri eski Haçın-biçik ile 1640 tarihli Hoyrat Moğollarının nizamnamesi idi; yedi Hoşunların büyük mecellesi (1) ve Halka - Cirum dahi oldukça mühim bazı büyük dergiler idi.

Bunların arasında 1640 tarihli nizamname en mühim olanı idi. Bir zamanlar hem Doğu hem de Batı Moğolistanında muteber bulunan yasa oldu. 44 lerin ittihadı fesholunduktan sonra da bu dergi 1789 yılına kadar Cungarlar elinde kanun hükmü kuvvetini muhafaza etti ve ancak bu tarihli yasanın neşrile tatbikten geri kaldı. Doğu ve Şimal Moğolistanında bu mecelle ilkin yedi Hoşunlar mecellesi tarafından ve sonra da Halka - Cirum tarafından istihlâf edildi ki bu da 1789 yılına dek itibarını muhafaza etti. Rus Kalmuklarında ise 1640 tarihli Moğol - Hoyrat yasanının hükümleri 1917 ye kadar sürdü. Halka - Cirum da Urga - Gegen şabınarlarında 1789 dan sonra 1924 tarihine kadar yasa olarak kaldı.

İdare. — Bu müddet zarfında idare dirlik yahut Hoşun Beyinin elinde toplu bir halde idi. Orada hususî memurlar askerlik ve mülki işlerin başarılması ve adaletin tevziile meşgul idiler. Bunlar Yasavul (idareci); Daruğa (komutan); Demci (vergi toplayan), elçi (hâkim mübaşiri) ve daha başkaları gibi idi. Bir dirliğin bir kısmı-

(1) Sanank Setsen, Tümet Hanın da 1558 - 1592 arasında bir takım yasalar neşretmiş olduğunu söylüyor. Fakat bunlardan ufak bir eser bile kalmamıştır.

nı idare eden başlara tayşa, şinsan, saysan, daruğa gibi adlar verilirdi. Hepsine birden otuğlar denirdi.

Moğolistanın Çin hükmü altında kaldığı zamanda idare yeni baştan kuruldu. 1789 da Moğol Beyleri taşra ile münasebet bulundurmadan men edildiler.

Halkada, 1725 de Sayın - Noyon Han oymağı kuruldu. İki yıl sonra da buranın idaresi seçilmiş mümessiller tarafından riya-seti deruhte edilen dört seyime bırakıldı. Bu ıslahat 4 Halka Hanının siyasî ehemmiyetini tenkis etti. Hoşunların sayısı çok arttırıldı. Ulu Tasutay, Çiangçun, Çin orduları baş kumandanı olarak, hoşun ile seyimleri mürakabe etmekle mükellefti. Urga ve Kobdodaki *ambanlar* ona muavenet etmek üzere tavgif edilmişlerdi.

Medenî Hukuk. — Gayrimenkul mülkiyeti pek bilinmezdi: Toprak beraberce kullanılmak üzere boylar ve boyların bölümleri tarafından otlak olarak işgal edilirdi. Bunlar, Hoton, oymak, otuğ adları ile anılırlardı. (Moğol-Hoyrat tüzüğü'nün 15 inci maddesi, Halka - Cirum, 4 ilâ 9). Bununla beraber menkul mülkiyeti tanınmıştı. Bu son noktada, Halka - Cirum, 1640 tüzüğü'nden ileri olduğu halde tüccarlık ve bundan doğan alış - veriş pek yaygın değildi ve iktisad daha ziyade tabii bir halde idi. Soy yalnız erkekten yana tanınmıştı; ailenin bünyesi atanın iktidarını güderdi. Atanın ve kocanın büyük bir iktidarı olmakla beraber bu, hiç bir zaman istibdada kadar gitmedi. Evlenme soy dışından olur ve alınan kadının kalımının ödenmesi ile tamamlanırdı. Bir erkek bir kaç kadın ile nikâhlanabilirdi fakat ana kudretinin kalıntıları da yok değildi: İlk oğullar babalarının evini (çadırını) kendiliklerinden bırakabilirdi (Eski Haçın - Biçik, madde 5). Miras, oğullar arasında taksim olunurdu. Fakat küçük oğula çadır bekçisi olarak büyücek bir pay bırakmak ürfü hala vardı. (Halka-Ciruma göre oğullar mirası hiç farksız paylaşırlardı, VIII, madde 20). Dul kadın mevrus malı, hattâ oğulları için bile, idare edebilirdi.

Ceza Hukuku. — Cinayetler ve suçlarla bunlara tatbik edilen cezaların çoğu bidayette ürfi mahiyet arzederdi. 1640 tüzüğü'nün ve Halka - Cirumun ceza sistemleri (her birinde 10 çeşitten fazla cezanın tatbiki tesbit olunmuş bulunduğu) Uluğ yasanınkinden daha karışık olmakla beraber çok daha yumuşaktı. Ölüm cezası seyrek olup en sık görülen cezalar davarlarla takdir edilen mal cezası ile deyneklemeden ibaret bulunuyordu. Şahsî tecavüzlerin ce-

zaları da kendisine tecavüz olunan kimsenin sosyal vaziyeti ile (hem de mütecavizinki ile) mütenasipti.

1640 tüzüğünün ve Halka - Cirumun bariz hususiyetlerinden biri de işbu nizamlarda ceza sistemine muvazi olmak üzere insan hayatı kurtarmak, başkasının malını ve davarını himaye etmek gibi faideli bazı hareketler için bir mükâfat silsilesi bulunması idi.

Mahkemeler Teşkilâtı. — Mahkemeler devlet müesseseleri şeklinde kurulmuş idiler. Garbî Moğollarda iki nevi mahkeme bulunuyordu: Hoton mahkemeleri ve Divanı âli. Şimal Moğollarında da iki türlü mahkeme var idi ise de onlarda adliye, idareye daha yakından bağlı bulunmakta idi. Pek mufassal olmamakla beraber, muayyen bir takım usulü muhakeme kaideleri mevcuttu.

Moğolların, mahkemelerin hiç dahli olmadan bizzat kendilerinden ceza vermek hakkını gördükleri vakaların sayısı ise çok azalmıştı.

ÜÇÜNCÜ DEVRE

(1789 - 1911)

Arazi. — Devlet olarak Moğolistan toprakları bu memleketin coğrafi telâkkisine tesadüf etmekte idi yani Cenub, Şimal (Doğu) ve Batı Moğolistanlarını ihtiva etmekte idi. Başkaca bu topraklar dahilî (Cenubî) Moğolistan ile haricî (yani Şimalî ve Garbî) Moğolistandan ibaretti. İç Moğolistan daha önce Çin hakimiyetine girip Çine daha merbut bulunmuştur. Altı Seyim (yani birlik) ve kırk dokuz hoşuna taksim edilmişti.

Halbuki haricî (dış Moğolistan) Halkanın dört seyimini yani oymağını, ve Cungar elinde iki oymak ihtiva ediyordu ki içinde 111 hoşun vardı. Bundan başka Altay Moğollarından bir oymakla Urgagegen eyaleti Dış Moğolistandan ad edilmekte idi.

Ahali. — Ahalinin en kalabalık kısmını Moğol kabileleri teşkil ederdi, fakat Çinliler bilhassa ziraat ve ticaretle iştigal eyledikleri İç Moğolistanda epeyce oldukları gibi Dış Moğolistanda bir kaç Rus ve bazı Kırgız ile Uygur vardı. Bu devir esnasında umumî nüfus yekûnu 2.500.000 den üç milyona kadardı. (Hattâ üç milyondansa iki buçuk milyona daha yakındı). Başlıca meşguliyet be-devî surette davar gütmekti. Bu devre Şimal Moğollarında yavaş yavaş oymak bağlarının çözülmesini neticelendirdi, halbuki Batı Moğollarında bu teşkilât kuvvetini daha geniş bir tarzda muhafaza etmiş bulunuyordu.

Âmme Kudreti. — Çin Hakanı en büyük Kudreti temsil etmekte idi. Moğol Beyleri altı kısma taksim edilmişlerdi: Şin-uang, Şün-uang, Beyle, Beyse, Tüşetü-gün, Tusalkhı-gün. Taycı (asiller) ise dört derece idiler. Bundan başka Beyler, casaklar (yani bir hoşun idare edenler) ile noyonlar yani bir idare başında olmıyan Beylere ayrılırlardı.

Hukuk Dergileri. — Bu çağın en mühim Hukuk Dergileri Moğolistan için 1789 ilâ 1815 de neşredilen Çin kanunları oldu. (1696 yasası da İç Moğolistanda kanun sayılırdı).

İdare. — Oymağın iç idaresinin en büyük teşkilâtı Seyim (kural, birlik) idi. Seyimler her üç yılda bir nüfusun sayımı, vergi miktarının tayin ve tevzii ile mühim hukuk meselelerin halli için toplanırlardı. Seyimin başkanı, o birliğin en yaşlı Beyi idi ki, Şişulganu Daruğa deye anılır ve oymak Beyleri arasından seçilerek Hakanca vazifesi tasdik edilirdi. Bunun bir asbaşkanı, bir de idare kalemi, yameni vardı. Oymak tarafından Seyimin başkanı bu şartların ifa edildiğini murakabaya ve Hoşun Beylerinin yaptıklarını teftiş etmeğe memur olup Mançu makamlarının her hangi bir emirnamesini Çin Umuru Hariciye divanı (Li-Fan-Yuan) nezdinde kanunca istinaf edebilmek hakkına sahipti. Her bir Hoşunun başında orasını buyuran ve Casak diye anılan bir Bey vardı. Casak sıfatı ırsî olmakla beraber Hakanın tasdikine tâbi idi. Her Casağın ekseriya Hoşunun Noyonları ile Taycıları arasında seçilmiş bir yahut iki dane Tusalakşı adı ile anılan muavini bulunurdu; bunlar ırsî Beylere merbut Hoşunun hakikî idarecileri idi. Askerî işler Zahirakşı adlı bir kumandana bağlı olup bunun mayetinde Çalan denilen bir alay komutanı, yahut iki muavin - bir Çalan ile bir Meyren - bulunurdu. İki Tusalakşı ile bir Zahirakşı, bir Çalan ve bir Meyren Hoşunun idare divanını - Tamgasını - teşkil ederlerdi. Teftiş ve nezaret teşkilâtı da Başkumandan (Uluyasutay-Şiyang Şun) ile her bir Uluyasutayın Kobdo ve Urgadaki ambanlarından mürekkepti. (Biri Moğol ve biri Mançu olmak üzere her birine ikişer kişi).

Urga Gegenin haraçgüzarı olan Şabınarlar da Şabının kalemi (yameni) tarafından idare edilirdi.

Medenî Hukuk. — Medenî Hukukun hemen tamamı ürf ile teşekkül etmişti, yani türeden ibaret olup kanun mahiyetinde değildi. 1789 ve 1815 nizamnameleri - yani yasaları - ancak bir kaç medenî hukuk hükmünü muhtevi idi. Şabı vilâyetinde halâ Halka - Cirumun hükümleri tatbik olunmakta idi. Umumî olarak medenî

münasebetlerin önceki çağda olan hallerini gene muhafaza ettikleri ileri sürülebilirdi.

Ceza Hukuku. — Her iki yasanın ceza hukuku, idare hukuku gibi Çin mevzuatının nüfuzu altında bulunuyordu. Ceza usulleri pek şiddetli olup idam ile beraber üzuv tatiline ve işkenceye de sarahaten hükmetmekte idi. 1640 yasının ve Halka - Cirumun nisbetle yumuşak ahkâmı yerine burada uzuv tatili, hidematı şakke, uzun vadeli hapis, sopa ile vurma (deynekleme) gibi başka bir takımları ile birlikte hüküm olunan ölüm cezalarının pek değişik nevelerine rastgelmekte ve hattâ yerli bazı hususiyetleri de muhtevî bulunan çok şiddetli bir ceza hukuku görmekteyiz. Bununla beraber bazı hususlar için şiddetli ceza hükmetmesi Moğol hukukunun fikrine sarîh olarak aykırı bulunmakta idi: Meselâ Kundakçılarının tecziyesi için (Moğolistanda ev yoktu), yahut mezarlara tecavüze (Moğollar ölülerini pek nadir gömerlerdi), veya zinaya hüküm olunan cezalar gibi.

Mahkeme Teşkilâtı. — Mahkeme idare teşkilâtı ile memzuc idi. Adliyenin ilk derecesi Hoşun Beyi ve idare meclisi (Tamgası) idi. Pekinde bulunan hariciye umumî divanı yani Lifan-Yuan üçüncü dereceyi teşkil ederdi ve ikinci derecesi Seyim başkanı ve idare makamları idi. Adliye usulü muhakemesinin kuralları pek o kadar belli değildi. İşkence, tehdit yolu olarak sık sık kullanılmakta idi. Kovalamağa, tahkikata, tanıklık (şahidlik) ile yemine izin vardı. Her iki tarafın da mahkemede hazır olması matlûb idi.

DÖRDÜNCÜ DEVRE

(1911 den beri)

Arazi. — Moğol devletinin sınırları, önceki çağa nisbetle bir hayli daralmıştır. 1911 de Moğolistan muhtar olduğunu ilân etti, ve 1915 muahedesi hükümlerine göre dış Moğolistan - yani Batı ve Şimal kısmı - Rus himayesinde ve Çine merbut bir Beylik ilân edildi. Bu zamandan beri ve 1919 Kânunuevvelinden 1921 Şubatına kadar 15 aylık kısa bir müddet istisna edilirse, dış Moğolistan pratik surette muhtar kaldı. Çinin doğrudan doğruya hâkimiyetinde kalan öbür kısım ise sonradan vilâyet adı verilen üç eyalete, Cehol, Şahar ve Suyan eyaletlerine tefrik edilmişti. Muhtar olan dış Moğolistan da dört Halka oymağı ile iki Hoyrat oymağına taksim edilmişti.

Nufus. — Başlıca Moğol kabilelerinden (550000 kişi kadar), Çinlilerden (100000 kadar), Ruslar (5000) ile bir kaç Kırgızdan ibaret bulunan muhtar, yani dış Moğolistanın nüfusu, evvelden olduğu gibi ancak göçebe halde davar yetiştirmek ve gütmekle uğraşmakta bulunuyordu. 1918 nüfus sayımına göre muhtar Moğolistan'da ahalinin % 5, 7 si ak-kemiklerden ve % 22, 23 kadarı da Molla, Şaman ve rahiblerden idi. Geri kalan % 72 de Karakemik ve Tatarlardan mürekkep idi. Başlıcası, şimdi adı Ulan-Batuğ olan Urga gibi bazı kasabalarda bulunan ahali de varsa bunlar çok kalabalık değildirler. Ancak buralarda normal olarak devamlı oturanlar yerlilerden ziyade yabancılardır.

Âmme Kudreti. — İlk evvel devletin reisi, Urga - Bogdo - Gegen - Hutuhkhtu diye anılan biri idi. Birinci muhtarlık devresinde, yani 1911 - 1919 yılına kadar müstebid bir hükümdardı. Beş kişinin teşkil ettiği bir nazırlar meclisi vardı, ve eğer önemli meseleler halledilmek lâzım gelirse Hoşun Beylerinin hususî bir kuralı çağırılırdı. Fakat gerek nazırlar meclisinin, gerekse Beyler kuralının kararı istişari ve Bogdo - Gegenin tasvibine muhtaç idi. 1921 - 1924 yılına kadar süren ikinci muhtarlık çağında ise, bu zat yalnız mahdut veto hakkı bulunan mesrutî bir hükümdar olup - 21 ikinciteşrin 1921 anlaşmasına göre - hakikatta memleket Moğol muvakkat hükümetince idare edilmekte idi.

Mayıs 1924 de Bogdo - Gegen öldü, ve dış Moğolistanda halk Cumhuriyeti ilân edildi. Ahali vekillerinden teşekkül eden *Yüce Hural (Kural)* en büyük kudreti, kudu, yani hâkimiyeti, haiz olup hükümet de onun tarafından seçilmekte idi.

Hukuk Dergileri. — 1911 - 1924 yılına kadar süren Moğolistanın muhtar diye anılan çağında, hiç bir umumî Yasa neşredilmedi. Bununla beraber, otuzdört kitabı basılmış olan, büyük kanun dergisi hazırlanmış ve Medenî Kanun ile Ceza Kanunu metinleri de proje haline konulmuştu. Muhtar Moğolistan mevcudiyetinin, 1921 - 1924 yılına dek süren ikinci kısmında Kulluğu kaldıran, Devleti rahiblikten ayıran, vücut cezalarına son veren Yasalar gibi bir hayli mühim kanunlar ayrı ayrı neşredilmiştir.

Bu devre Muhtar Moğolistanın Halk Cumhuriyetine ve onun kanun sistemi şekline geçişini göstermektedir.

İdare. — Hoşun teşkilâtı - yani tamga - ve oymak idare kâlemi (yameni) işbu kudreti kullanırlardı. Hoşunda idare işlerine karar vermek, adliyeye bakmak, vergi tahsil edip yollara nezaret etmek,

erkek ahalinin sicil defterini tutmak ve asker toplayıp mevcut kuvvetlerin iaşesini kayırmak tamganın salâhiyetine girerdi. Askerî hususlarda tamga başkumandana - Şiyank Şuna - ve mülkiye işlerinde de oymak idaresine, yani yamene merbut idi. Seyim Başkanı ve kalemi - yani birlik, oymağın idare makamları - vergilerin muntazam surette tahsil edilmesini murakabe eyliyerek mecburî hizmet -Urton- vazifesinin iyice görülmesini temin ederlerdi. Hoşun tamgasının salâhiyetinden aşırı bulunan idare hususlarına nezaret ve Hoşun memurlarının tayinini tasdik edip adliye derecelerinden birini - istinaf mahkemesini - teşkil eylerlerdi. Hoşun ve oymak hakkında murakabe salâhiyeti Urgada, dahiliye nazırı tarafından kullanılıyordu.

Hususî Hukuk. — Muhtar Moğolistan'da toprağın hususî mülkiyet hakkı tanınmadığı gibi arazinin alım satımına veya teminat olarak gösterilmesine de müsaade yoktu. Toprak kiralamak da yalnız yabancılar için mümkündü. Medenî akitler öncekinden daha mütekâmildi. Aile hala babaya bağlı kalmakta, çok evlilik mümkün ve boşanma kolaydı. Gerçi kocanın, atanın kudreti ailede üstün gelirdi, fakat yuvanın idaresinde ve çocukların terbiyesinde ananın da reyî vardı. Miras ilk önce dula ve (oğlan) çocuklara düşerdi; eğer çocuk olmaz ise dul kalımını ve çeyizini aldıktan sonra mirastan kalanı yan taraflara geçerdi. Eski Moğol türesindeki gibi en genç oğul, ocak bekçisi olarak atasının çadır (ev) mallarına varis olurdu. En fazla şifahi olan tutsuya (vasiyete), türe dışında bir kaydı yoksa izin verilirdi.

Ceza Hukuku. — Muhtar Moğolistanın ceza hukukunda — 1815 yasası vasıtasından dolayı — Çin hukukunun çok ağır ve kıyasıya ceza sisteminin tesiri pek kuvvetli idi. İdam, uzun müddet hapis, teşhir (kang) ve deynek atma gibi, Moğollarda çokça kullanılan sırf Çinlilere mahsus bazı cezalar böylece, kamçılama, davardan baş alma ve Moğollara has başka bir kaç cezaya denk olarak Muhtar Moğolistan'da devamlı surette tatbik olunagelmıştır. Sonra kanunun metni zina ve mezarlara tecavüz yibi suçlarda ağır bir tekim cezalar verdiği halde mahkemeler ürfü güderek bu meselelerde pek gevşek davranıyorlardı. İşte bu kısım Moğolistanın ceza hukukunda böylelikle, evvelkiler çok daha galip olmak şartile Çin müesseselerinin ve Moğol türelerinin bir imtizacını görürüz.

Mahkeme Teşkilâtı. — Daha henüz bu çağda mahkemeler idare teşkilâtının içinde idi. Muhtar kısımda ilk merci, pek mühim ol-

mıyan hallerde her daim Hoşun Beyinin tamgası ve - aynı ahvalde - ikinci merci de birliğin yani seyimin idare meclisi, yamen adı ile anılan kural idi. Hem bu meclis daha mühim meselelerde ilk merci de olurdu; Urgadaki Adliye nezareti bunlarda ikinci merci, mühim olmıyan hallerde de üçüncü mercii teşkil ederdi.

Hoşun ve seyim makamlarının salâhiyeti dışında olup Hanlar ve Beylerin alâkaları bulunan meselelerde de ilk merci gene adliye nezareti idi, ve bu meselelerde son merci Bogdo - Gegen idi. Gegenler, Hutuhtular ve Şabınarlar ise Şabıyameni kazasına tâbi idiler.

YENİ MOĞOLİSTANIN HUKUKU HAKKINDA BAZI MALÛMAT: (1924 - 1936)

Yüce Kural (Kongre) ikinci teşrin 1924 de Moğolistan yeni esas yasasını kabul etmiştir. Başkansız bir Halk Cumhuriyeti diye kurulan ve bütün kudretin ahalinin elinde toplandığı bir işçi devleti ki burada hâkimiyet hakkını Yüce Halk Kuralı ve onun azası tarafından seçilmiş olan hükûmet icra eder. Yüce Kuralın toplantıları arasında küçük kural ve bunun toplantıları arasında da kuralın riyaset divanı ve vekiller heyeti (hükûmet) yerine geçer.

Su, maden ile nebat olarak serveti ile (zenginliği ile) toprak milileştirildi ve hususî mülkiyet yasak edildi. Dış ticaretin inhisarı tam değildi. Devletle ruhbaniyet de ayrıldı. Han, Bey ile Taycı gibi dereceler, ünvanlar ve imtiyazlar kaldırıldı. Yüce Kural için olsun, Küçük Kural ve yerli kurallar için olsun seçim hakkı kendini besleyebilen ve onsekiz yaşından fazla olan her kimse ile inkılâp ordusunun askerlerine açık tutuldu.

Moğolistan toprağı eski oymaklara göre taksim edildi; yalnız oymakların isimlerinde şöyle değişiklik yapıldı:

Tu-se-tu Han mıntikasının adı Bağda, Hana - Ula; Çeçen Hanın ki Han, Tutey-Ula; Yasaktu Hanın ki Han, Nayiner-Ula ve Sayın Noyonun ki Çeçerlik - Mandalon oldu. Kobdo havalisinin iki oymağa taksim edilmiş olduğunu; bundan başka mustekil birkaç Hoşunun cumhuriyet sınırlarında kaldıklarını da kaydetmek gerektir.

Bu tedbirler, tahkikler devresi esnasında hükûmet tarafından başarılan yenilikler arasında başlıca şunları sayılmağa değer ad detmeliyiz:

1925 yılı sonunda büyük Şabı vilâyeti lâğv edilerek - Lamaların teşkil ettiği - seçilmiş ve manastırların idaresine bakan bir meclis tarafından istihlâf olundu; diğer taraftan Şabınarların evvelce

mabet ve manastırlar için ödedikleri cizyelere son verilip Devletle ruhaniyet ayrıldı. Hususile Kubilgan, Hutukhtu gibi kudsiyet gösteren unvanlar 1926 da kaldırıldı. Hem de ruhani emlaké vergi konuldu ve manastırlara Lama, yahut acemî - Mülâzım - olarak 18 yaşını bitirmemiş delikanlılar almak yasak tutuldu.

1934 yılında yeni manastır bina etmesi de, rahiplerin ticarete salâhiyetleri ile beraber yasak edildi. Kırksekiz yaşını doldurmamayan lamalar hususî bir askeri vergi vermeğe mecbur oldular ve 1936 da bir Moğol ailesinin ilk ve ikinci çocuğuna rahip olmak yasak oldu.

Adliyenin ıslahı 1925 - 26 yıllarında başladı ve yeni bir mahkeme sistemi kuruldu. Takib eden senelerde ceza kanunu, medenî kanun (yasa) ve muhakeme usulü kanunları neşredildi. 1925 de Devlet bankası tesis edildi ve 1926 da para sisteminin ıslahı kararlaştırıldı; yüz Mungroya bölünen Tuhrik adlı yeni bir milli para vahidi kıyasîsi ortaya konulup en son 1928 de gümüş akçe, altın akçeye tahvil edildi. Devlet hazinesi tekleştirildi ve dış ticareti Devlet inhisarı altına alındı. (1929) da hükûmetin malî siyasetinin temelleri değişti. Memleket içindeki gümrükler kaldırılarak vergilerin baştan alınması usûlü lâgvedildi.

1931 de Hoşunlar ile Horunlar ortadan kalktı ve memleket on iki oymağa, 309 Somuna ve 2930 baka bölündü.

B — BURUK (BURU - AT) HUKUKU

Arazî. — Ruslar tarafından 17 inci asırda Buruk kabilelerinin ve arazilerinin fethedildiği vakit bu halk Lena ve Ankara nehirleriyle sulanan topraklarla Baykal Gölünün öbür tarafında otururlardı. Çin ile 1689 da aktedilen Nerşinsk antlaşmasına göre Baykalın öte tarafı, Moğolistandan gelmiş hep muhacirler ile birlikte, büsbütün Rus toprağı olmak üzere tanınmıştır. Buruklar hâlâ bu gün işbu yerlerde yaşamaktadırlar. (Eski İrkuç eyaleti ve Baykal Gölünün öte tarafı.) (1)

(1) Anlaşıldığına göre Buruklar çok eski zamanlardanberi bu topraklarda yaşamakta imişler. Meselâ Reşideddin, Bargıt, Hori ve Tula kabilelerinden bahsederken: «Menşe' memleketleriyle şimdi kondukları yerler Selenga nehrinin öte kıyısında, Moğollar tarafından işgal edilen memleketlerle yerlerin sınırlarındadır. Bunlara Bargıcın - Tuhum adı veriliyordu. (Rus arkeoloji cemiyetinin mazbatası, 1858 XIV, Moğol tarihi, Sah. 85) - 1868 de R. A. C. Doğu şubesinin eserlerine de müracaat etmeli; XIII. Moğol tarihi, Sah. 3 - Altan Topçuya göre Cengiz Han zamanında Buruklar Baykal gölü kenarında yaşarlardı. - Rus arkeoloji cemiyeti mazbatası, 1852, 14; Altan Topçu, Sah. 17 - .

Ahali. — Buruklar başlıca üç ırka taksim edilmişler idi: Bunlardan Bulaklar ile Ehrikler Lena ve Ankara boyunda, Horınlar da Baykalın öte kıyısında oturmaktalardır. Bundan başka işbu Baykal ötesi yerlerde Moğolistandan gelme diğer muhacirler de vardır, meselâ Selenga Nehri boyunca gezen Selenga Burukları ve başkaları gibi. Bulaklarla Ehrikler şimal Burukları diye tanınmışlardır; Horınlarla Selengahılar ve öbürleri de Cenup Burukları diye anılırlar. Buruklar başlıca av, davar güdümü ve bir az ziraatle uğraşırlardı. Yaşayışları göçebelikten konukluğa geçmededir: Yazın bozkırlarda yürük olarak gezerler. Fakat kış için kulübeleri vardır ve sürülerinin beslenmesini temin üzere yem iddihar ederler. Başlıca iki sınıfa bölünmüşlerdir: Yüksek soy başları ve bayağı takım. Bir orta sınıf da hemen teşekküle başlamıştı; bunlar o kadar mühim olmayan soy başları ve saygıya değer bir yerleri bulunan soy mensuplarından ibaretti. 1897 sayımına göre Buruklar 280000 kişi kadardılar. Dinde cenuplular Buda mezhebinden ve Şimalliler de Şamani yahut Hıristiyandırlar.

Âmme gücü. — Ruslar Burukları, her birisinin başında Tayşanoyon diye anılan beyler olan ayrı ayrı boylara bölünmüş buldular. Bu fetihten sonra Buruklar Rus Devletine tâbi kaldılar ve İmparatorluk sınırlarına sokuldular. 1918 deki büyük inkılâptan sonra Buruklar Şıtada Moğol - Buruk millî heyetini teşkil ettiler. 1923 Yılında da şimal ve cenup Burukları Verkhendinsk (Ulan-Üde) merkez olarak Buruk - Moğol işçi Sovyet Cumhuriyetini kurdular.

Hukuk Dergileri. — Müellif gerek yerli menbalardan ve gerekse Rus menbalarından ileri gelen ve Burukların 1689 dan 1923 yılına kadar ki kanunî hallerini tasvir eden bir takım evraka sahiptir. Tetkikimize yarayacak en mühim Rus dergileri şunlardır: 1728 de neşredilen ve yerli Sibiryahalisinin kendine mahsus idareleri ve mahkemeleri bulunması haklarını tasvib eden, Kont Ragonskynin talimat mecmuası; Sibiryahalisinin idaresine hükmeden 1922 nizamnameleri; Baykal ötesi yerlilerinin idareleri hakkında 1906 emirnamesi. Bunlarla buna benzeyen diğer Rus tasarrufları yerli ahalinin kendi türelerine göre muhakeme edilmelerine müsaade ettiklerinden dolayı onlara tatbik edilen hükümlerin mahiyeti hususunda bir şey ihtiva etmezlerdi. Kanun gibi muteber olan

Burukların bu türleri önceden bahsetmiş olduğumuz bir çok yasa, emirname, nizam ve kararlarda toplanmışlardır. (1)

Cenup Buruklarının hukukuna dair olan bu dergilerin en mühimleri şunlardır: Horınlı onbir soyun boz kırlar yasası; (1808). Horı Buruklarının türleri; (30/Mart/1823). Horı boyunun 1851 yasası; Selengahlıların 1775 tarihli eski Yasaları ve Selengahlı türleri; (5/Temmuz/1823). Şimal Buruklarına dair en mühim dergilerde bunlardır: Verkholsk Burukları Türleri; (23/Nisan/1823). Balanğalı Buruklarının Türleri; (1/Nisan/1818). İdin ile Tünkinli, Balagan ile Kıdınli Buruklarının Türleri; (1/Nisan/1818). Bundan başka 1841 de Rus Hükûmetine verilen lâyiha, doğu Sibir, Bozkır göçebeleri yasaları dergisi, kıymetli birer müracaat mecmuası ve Buruk Türleri hususunda malûmat veren ciddi bir menba deye telâkki olunabilir.

İdare. — 1822 Nizamnamesinin neşrinedek her soya kendi başı hüküm ederdi. Buna, yerine göre Zaysan, Şülenger yahut Zasavul denirdi. Bir kısım boydaş soylar, idare bölgesini teşkil ederlerdi: Meselâ onbir Horı soyu Horı bölgesi ve 24 Balagan soyu da Balaganlar bölgesi diye toplanmışlardı. (1)

Her bir idare bölgesinin başında, yerine göre Zaykan Noyon yahut Tayşa denilen ve sayısı değişen yardımcıları bulunan bir Baş Tayşa vardı. Meselâ Horı Buruklarında baş yahut ilk Tayşaya yardım eden ikinci, üçüncü ve dördüncü Tayşalar vardı. Büyük bir bölgenin yahut yakın bazı bölgelerin içinden seçilmiş kimselerin bir baş Tayşanın riyasetinde çalıştıkları müşterek idare kalemleri vardı. İşte şimal Buruklarında bu türlü kalemlerden üç dane mevcuttu. Horı Buruklarının da toplantılarında baş Tayşa, üç Tayşa ve altı seçilmiş azanın iştirak ettiği onlar meclisi vardı. Bütün bölge Buruklarının kurdukları birlikler de (Suğlanlar) daha fazla buralarda toplanırlardı. Onlar Meclisinin salâhiyeti teşkilini kararlaştıran emirde bu şekile göre tarif edilmiştir:

«Baş Tayşanın halletmeyip Horı halkına taallük eden her husta karar almak...». Bu da başlıca cemaat işlerinin mürakabesi, vergilerin paylaşılıp tahsil edilmelerinin teftişi, Adliye meselelerinin ve baştan alınan resimlerin gelirinin gözetilmesi demektir. Soy

(1) A. Riasanowsky. - Moğol hukukunun âbideleri. Mukayeseli taknin cemiyeti belleteni, 1932. No. 7 - 12.

(2) Baykal ötesinde bu bölgelerden altı tane ve İrkuç eyaletinde de daha fazla bir miktar vardır.

başlarının ve hele ilk Tayşanın kudreti pek büyüktü. Bunun tarafından verilen hükümler nihai diye talâkki olunur ve böyle kararlara karşı birisi Rus makamlarına gidecek olsa işbu hareket, büyük bir suç ve fevkalâdelik (Hangalov) sayılırdı. Devletin elindeki mürakabe, İrkuç eyaletinin idare makamları vasıtasile görülürdü.

1822 de neşredilen yerli ahalinin idaresi hakkındaki nizamname de aşağıda mevcut hükümler vardı:

Hiç olmazsa onbeş aileden kurulan kamplar, Zaysan yahut Şülenger deye anılan seçilmiş bir yaşlı ve muavinlerinden terki olunmuş kendi öz idaresince yöneltilen ulusu teşkil ederdi. Yakın yakın uluslar bir Başla iki yardımcının kurduğu soy icra meclisinin kudretinde bulunarak, aynı boydan olan bazı soylar da önceki bölge kaleminin yerini tutan bir danıştay (Duma) kurarlardı. En yüksek soy başı (Baş Tayşa) buna başkan olurdu ve içinde seçilmiş mümessiller (Tayşalar, Zaysanlar ve Şülengerler) bulunurdu. Bu nizamname boy idaresinin salâhiyetini daha kesin olarak tayin ediyor, idareyi mahkemelere tâbi tutuyor ve Bozkırlar danıştayını Dumayı, sançak idaresi huzurunda mes'ul ediyordu. Bu nizamlar, bir kaç değişiklikten sarfı nazar, 1917 inkılâbnadek muteber kalmışlardır.

Medenî Hukuk. — Başka Moğol uruklarındansa, Medenî Hukuk Buru-atlar arasında daha tekâmül etmiş bulunuyordu. Topraktan istifade hem (metrük arazi suretile) bütün boyca müşterek olurdu, hem otlak ve tarlalardaki gibi sosyal olurdu. Ekilmiş bazı parçalarda hattâ şahsî benimsemenin ilk izleri bile görülmekte idi. Buruklarda suyun ekonomik olarak kullanılmasına dayanan ve bunu merak edilecek şekilde tanzim eden bir tarım ve sulama sistemi tatbik edilirdi. Sulama bütün boyun işi gibi farzolunur ve suyollarile sedlerin yahut derelerin idaresini başarmak üzere bir kaç boy toplanması da Türeden idi.

Her su yolu bir ırmaktan itibaren, ilk olarak geniş yahut «ana» kanal olarak açılır: Bu da her ulus için büyük hendeklere ayrılır. İşbu hendekler de her ev atasının otağını (utuğunu) sulayan kollara bölünür. «Her ev atası müşterek (ana) kanaldan ileri gelen mahdud bir miktar su kullanabilir, otağını da belli günlerde sulayabilir o suretle ki her otağ arazisi fersahına (diyesatinine) düşen su müsavî olsun. Bunu temin için de kanallarda küçük sedler ya-

pılmış ve bunlar vasıtasile su küçük yollardan bazan birine ve bazan öbürüne akıtılır.» (1)

Ferdî gayrimenkul benimseme hakkı ve medenî alış veriş epeyce inkişaf etmişti. Görülen zarar ve ziyan için verilen tazminat daha tam bir surette tarif olunmuşlardı. İtibara müstenit (Meselâ kira, ödünç, alım satım, ecir kirası ve şirket gibi) muamelelerle beraber bir çok hukuki muamele mevcut idi.

Akrabalık ancak er tarafından tanınmıştı, fakat şimal Burukları, daha yakın zamanlarda dışıdan de sıkı bir yakınlığı mümkün saymağa başladılar. Evlenme dış koldan ve kalımın ödenmesine müstenid idi. Kalım kadının bir nevi haracı deye sayılabılırdi. Birden fazla karı almak, pek sürümlü bulunmamakla beraber, ancak mühim sebep halinde, caiz görülebilirdi. Boşanma kolaydı.

Bir ailede kocanın ve atanın kudreti üstün ise de soy içinde kadınlarla çocukların yeri pek rahat idi. Ana baba kudreti kocaya olduğu kadar kariya da düşerdi ve kadın erkeğinin «eşit yardımcısı» sayılırdı. Çocuklar analarını ve babalarını dinlemeğe, onlara yardım etmeğe mecbur idiler. Ana babaya karşı yapılan suçlarla tahkirler yabancılara karşı yapılanlardan daha şiddetli cezalara çarpılırlardı. Fakat ana baba da karşılık olarak, çocuklarını besleyip yetiştirmeğe, kızlarına çeyiz verip oğullarına miraslarından pay ayırmağa mecbur tutulurlardı. Tebenni kabil idi. Öksüzler soyları mensuplarının muhafazasında bulunurlardı. Çocuklu bir dul, kocasının vefatından sonra ev ekonomisinin saltık başı ve müdürü olurdu. Buruk hukukuna göre ve hususile şimal Buruklarında yalnız kalım ödemesile değil, fakat karşılıklı nişanlanma tarzında «andlaşma ile», (2) yahut kadınların görülmüş bir iş mukabilinde verilmesile evlilik olurdu. Bu şekillerden başka tutsak kullanması ve kaçırma da mevcut idi. Miras meselesi gayet ince tutulurdu. En mühim varisler dul ile müteveffanın erkek çocukları idi. (Kızlar yalnız çeyiz alırlardı.) Onlardan sonra sıra kardeşlerine ve daha sonra öbür akrabaya gelirdi. Buruklarda mirası tayin için Türeye uygun vasiyet muteber sayılırdı.

Ceza Hukuku. — Burukların ceza hukuku mudal değildi. Eskiden daha sert iken yavaş yavaş yumuşamıştır. Rus istilâsından sonra

(1) Petri. Şimal Buruklarında boy münasebetlerinin esasları, 4 - 6.

(2) Bir soyun kızı başka birinin oğluna varır; ilkinin oğlu da ikincisinin kızını alır. Kalım ortadan kalkardı. Bu türlü evlenmeye cenup Buruklarında Anda nikâhı denirdi.

katil, soygunculuk, uğruluk gibi bazı mühim cinayetler için hüküm vermek, Buru-at mahkemelerinin salâhiyetinden alınarak Rus mahkemeleri kazasına verildi. Buruk yaşayışı sadeliğinden ve kendilerinin sakin olmalarından dolayı böyle suçlar pek seyrek idi. Başka cinayet ve suçlar arasında şahsa tahkir ile yan kesicilik en ağırları sayılırdı. Tahkir eden ile edilenin cemiyet içindeki yerlerine göre cezalar değişirdi: Tahkir edilen yeri ne kadar yüksek olursa cezada şiddet o kadar artardı; tahkir eden de yerine göre bir para cezasına çarpılırdı. Cenub Buruklardaki ceza sistemi şimaldekilerinkinden daha ağır ve hüküm ettiği cezalar daha sert idi. Mîsal olarak değneklemekle, (Ruslarda kullanılır bir kamçı olan) Knutu sayalım, fakat umumî surette, şimalde de cenupta da başlıca cezalar kamçı ve sürülerle mahsulden alınan haraçtan ibaretti.

Mahkame Teşkilâtı. — 1822 nizamından önce kaza vazifesi ya ulusun başkanı yahut soyun şülengeri tarafından görülürdü. En son istinaf haddi, hükümlerini yalnız olarak yahut mecliste veren İlk - Tayşa idi. Zaten bu zamanda, muayyen bir duruşma sistemi yoktu ve genel olarak mahkeme teşkilâtının bir usule bağlı bulunduğu ileri sürülemezdi. Tahkikat kurnazlık, araştırma ve tanık dinlenmesi sayesinde ilerletilirdi. Yemin muteberdi.

1822 nizamının metnine göre soyun idare meclisi birinci derece mahkemesi sayıldı; bunun kararları bozkırlar danıştayını (Duma) tarafından tetkik edilirdi ve üçüncü merci de yerli polis merkezi sayıldı. Son merci de Sançak merkezinde ki Rus mahkemesi idi. Muhakeme usulü muayyen kaidelere bağlandı ve her mahkemenin salâhiyeti tamamilen belli bulundu.

«Baykal ötesi havalisi yerlilerinin idaresine» taallük eden 1906 emirnamesile, cenup Buruklarında her sancakta Volost adında yerli bidayet mahkemeleri kuruldu. Aynı zamanda yerli hâkimlerden teşekkül eden meclisler ikinci merci vazifesini görürlerdi. Eğer durum bu mahkemelerin salâhiyeti ve yahut iktidarı dışında bulunacak olursa, hattâ suç ile mahkeme kararının arasında üç yıl müddet geçmiş ise sancak merkezinde ki Rus hâkimler meclisine, (Üzede) müracaat edilebilirdi. 1918 de Buruklar kendi millî mahkemelerini (Hoşun ve oymak mahkemelerini) teşkil ettiler. Bunlar da sonra (1923 de), Buruk - Moğol muhtar Sovyet işçi cümhuriyeti mahkemeleri tarafından istihlâf edilmiştir.

C. — KALMUK HUKUKU

Arazi. — Bugün Kalmuklar *Volga* boyunca eski Esterhan eyaletinin bir kısmını, İstavropol eyaletinin şarkını ve Don Kazakları yerlerinden bazı toprakları büsbütün işgal etmektedirler. Buraları şimdi Kalmuk muhtar işçi Sovyet cümhuriyetini teşkil ederler.

Ahali. — Rusyaya muhaceret ettikleri zaman, XVII inci asrın ilk yarısında, Kalmuklar üç boya taksim edilmişlerdi: Torgut, Durbut ve Hoshut boyları. 1917 de dokuz ulus idiler. Başlangıçta Hoton, oymak, otak ve uluslara ayrılmışlardı. Bir kaç ulus da bir Tayşanın emrettiği boyu teşkil ederlerdi. Uluslarla otakların başında Noyonlar, oymaklarda Zaysanlar ve Hotonlarda en yaşlıları bulunurdu. Onluk, yirmilik ve kırklık bölgelere de bölünmüşlerdi. Cemiyetlerinde kibar sınıf (Hanlar, Taşyalar, Noyonlar, ve Zaysanlar), bayağı halk ile papaz olmak üzere sınıflar vardı. Kendilerini başlıca yürük olarak hayvan güdümüne vermişlerdi. Dinleri Buda mezhebi olup 1897 sayımına göre bütün Kalmuklar 180000 kadardı.

Âmme Kudreti. — İdil ırmağının (Volganın) ağzına yakın ovalardan ilkin 1630 yılına doğru gelen Kalmuk Baş - Tayşası Ho-Urluk, müstakil bir Kalmuk beyi olarak yaşadı. Oğlu Şukur - Dayhın 1655 te birinci kere Rusyayı metbu deye tanıdı, fakat eğer doğruluk aranılırsa, oğlu Punçuk gibi o da, Rusyadan müstakil idi. Torunu Ayuka, Dalay - Lamadan Han unvanı alarak büyük bir nüfuza sahip oldu. Şekilde Rus hâkimiyetini tanımış olsa da, hakikatte Kalmuklara başıboş bir Bey gibi hükmetti. 1724 yılında vukua gelen ölümünden sonra Rusya Kalmuk Hanını ve muavınlerini tasdik etmek ve daha sonra da seçmek hakkını kendinde gördü. Bu hususta mürakabe teşkilâtı, Kalmuk işlerini muayyen bir komisyonla Esterhan valisi vasıtasile tedvireden Hariciye şurasının elindeydi. Ubaşı Hanın emrinde, Kalmuklardan çoğunun 1771 de Cungar eline (yani Moğolistan) döndükleri vakit Rus topraklarında kalanlar, Esterhan eyaletinin mürakabesinde, her biri bir Noyon idaresinde bulunan ayrı uluslar teşkil ettiler; (Kalmuk idaresi). 1799 dan 1803 yılına dek tekrar kaymakam Şüsey Tundutov'un hâkimiyeti altında toplandılar. 1803 te, bunun ölümünden sonra, kaymakamlık lâğvolundu; Kalmuklar ayrı uluslara tefrik edilip hariciye şurasının mürakabesi altında Esterhan eyaleti valisi ve memurlarının idaresine verildi. Bugün Kalmuklar,

Sovyetler Birliğinde muhtar bir işçi cumhuriyeti tarzında teşekkül etmişlerdir.

Hukuk Dergileri. — 1640 Moğol - Hoyrat nizamı Kalmuk yasalalarının temel dergisi vazifesini görmekte idi. Ho - Uriuk ile oğlu Şukur-Dayhın 1640 yılında toplanan «Kırk dört» Moğol boyu mümessilleri toplantısında bulundular ve bu yasa metninin altında imzaları görülmektedir. Şüphesiz Bozkırlara sözü geçen kanunu kendileriyle birlikte getirdiler ve işbu nizam oralarda tatbik oluna geldi. Yüz yıl sonra, Donduk - Daşı Han zamanında (1742 - 1762), yaşama şartlarındaki değişiklikler göz önünde tutularak, yasalara bir kısım ilâveler neşrolundu. (Yani 1640 nizamı tamamlandı). 1822 de Kalmuk noyonlarının (mümessiller ve papazlar) kurdukları Zinzili toplantısı nizamı yeni baştan gözden geçirip bazı hükümlerini, eskimiş veyahut hükümet icabatına uygun düşmemiş olmak üzere ortadan kaldırdı; bununla beraber temel yasanınin maddelerinden yarıdan fazlası kıymetlerini muhafaza ettiler. (1) Gerçi Zinzili kararları hiç bir zaman resmen tasdik olunmadılar. Fakat Kalmuklar davalarını kendi Türelerine göre halletmeğe mezun olduklarından 1640 yasanınin, Donduk - Daşı Hanın kanunları ve Zinzili kararlarile tamamlanan hükümleri, 1917 ye kadar saygıda tutuldu.

İdare. — 1825 de neşredilip 1834 yılında yeni bir nizama yer veren «Kalmuk uluslarının idaresi hakkında nizamname» de sırasına göre 1847 de «Kalmuk halkının uluslarının idaresi hakkında buyuruk» ile tebdil edildi. Bu sonuncu, bir kaç tadile bakılmıyacak olursa 1917 büyük inkılâbına kadar itibarda kaldı.

1847 buyuruğunun metnine göre «Esterhan ile İstavropol eyaletleri Kalmukları hakkındaki son idarî merci olmak Devlet emlâki nezareti vazifesinden idi. Esterhanda nezaret Kalmuk halkının idaresini, bir baş müdürün emrine ve valinin mürakabesine tâbi bir şekilde tesbit etti. Mahalli kudret ulus beyi ve muavinlerinin teşkil ettiği ulus idare meclisi elindeydi. Yirmi kıbıtıkaya birer tane seçilmiş mümessil ulus danıştayı kurarlardı. Bunun işi memurları seçmek, vergilerle haraçları dağıtmak idi. Oymaklar için kendi ağaları ve meclisleri vardı. Her beş kıbıtıkaya bir mümessil seçilirdi. Hotonlar ise en yaşlıları tarafından idare olunurlardı.

(1) Profesör Leontoviç, yasanın hiç değişmeksizin tatbik edilegelmiş olan 61 maddesini sayıp az çok değişerek tatbik edilen daha bir takım maddeler gösteriyor.

Medenî Hukuk. — Kalmuk Türesi gayrimenkul mallar ferdi mülkiyetini tanımazdı. Toprak ulusun müsterek işgaline mahsus idi. Her Hoton, her oymak yahut her ulus muayyen yerlerde çadır kurmağa mecbur idi. Menkul mülkiyeti mevcuttu. Medenî muameleler az inkişaf etmişti. Akrabalık yalnız erkekten yana sayılırdı. Evlenme dışlandı, hem kalım ödenmesine bağlı idi. Bir kaç kadın almak kabil idi ve boşanmayı da papazlar tasdik etmeliydi. Soy teşkilâtı baba kuvvetine dayanmakla beraber müstebid değildi. (Ana baba kızlarını rızası bulunmadan evlendiremezlerdi). Fakir düşen babaya çocuklar yardım etmeğe mecbur olurlardı. Çocuk-suz bir kişi birisini evlâd edinebilirdi, fakat yakın akrabanın rızası şarttı. Miras, Türeye uygun gelen, 1640 nizamınının 34 üncü maddesine göre dağıtılırdı. Kalmuğun oğulları varisleri olup kızlar çeyiz alırdı. Büyük oğula mirastan düşen pay daha çoktu.

Ceza Hukuku. — Donduk Daşı Hanın ceza hakkındaki kanunları şiddetli cezalar hüküm etmekte idi. Bunlar arasında boyunduruk, kırbaç, tutsak olarak satılma, yanakları kızartma, insan ve mal olarak baştan ceza, ve haysiyet kırıcı cezalar vardı. Suç deye kaydedilen işler, bize muharib ve yağmacı bir halkın örneğini veriyor. (Meselâ düşmanın hareketlerini haber vermemiş olmak, seferde gelmemiş olmak, yağmacılık gibi). Zinzili kararlarının ceza sistemi daha hafif idi: Bunlardan knut ile dövme ve maldan alınan ceza en belli başlılarıdır. Bu değişme Kalmuk âdetlerinin yumuşamağa yüz tutmasile muvazidir.

Mahkeme Teşkilâtı. — Kalmukların adli sistemi aşağı yukarı Hoyratlarinkine benzerdi. İki muhakeme yeri vardı: Biri ulusun mahkemesiydi (ulus zargosu), öbürü Yüce divan idi (Zargo). 1847 buyuruğuna göre ulus zargoları ilk merci, Esterhan Hukuk ve ceza mahkemesi de ikinci merci oldular. (Az sonra bu iş Esterhan eyaleti mahkemesine devrolundu.) Adliye, idareden müstakil bir Devlet müessesesi oldu ve keyfi surette cezayı kendi vermek hakkının izleri de hemen ortadan kalkmıştır. Muhakeme usulü kaideleri, henüz pek inkişaf etmiş değil iseler de, mevcud idiler.

Moğol, Buruk ve Kalmuk türelerine genel bir surette göz geçirecek olursak Moğol aslından ileri gelen tek bir hukuka vardığımızı görürüz; bu türelerin müsterek vasıflarını teşkil eden ana

hatlar yalnız menşe teklîğinden değil hem de kültür benzerliğinden de meydana çıkmıştır. Moğol hukuku obanlıkta vaktini geçiren yrk bir kavmin obanlığını, pederî teşkilâtı ve tesisatını değiştirmeden gelebildiği hali göstermektedir. Bu genel tetkikimizde Moğol hukuku müşterek asla, Buruk ve Kalmuk hukukları da kendi hususiyetleriyle birlikte bunun mahsullerine işaret ederler.

Prof. A. Riasanowsky

Terceme eden:

Dr. Edib Serdengeçti.